

Nový pohled na „zástupné konflikty“ v době existence Sovětského svazu

Dnes již není žádným tajemstvím, že se příslušníci sovětské armády buď v civilních šatech, nebo i uniformách účastnili bojů v Egyptě, Jemenu, Sýrii, Angole, Mosambiku, Etiopii a dalších zemích. Desetitisíce sovětských vojáků kladly miny a střílely z kalašnikovů pod praporem „národněosvobozovacích hnutí“ v zemích třetího světa. Ne všichni z těchto „dobrovolníků“ se vrátili domů. Z mnoha z nich se stali „neznámí vojáci“ v neoznačených hrobech v afrických a vietnamských džunglích, v saharské poušti nebo na Golanských výšinách. Kolem 239 tisíc rodin dostává odškodné za smrt manželů nebo synů - vojáků, kteří se z cizí země nikdy nevrátili. O tom všem se můžeme dočíst v zajímavé publikaci, jejíž recenzi přinášíme.

* * *

Nakladatelství Presidio Press vydalo v roce 1996 knihu dvou ruských autorů pod názvem „Alien Wars“ (Cizí války), s podtitulkem „Agrese Sovětského svazu proti světu 1919 - 1989“.

K její reedici v českém překladu dochází u nás v roce 1998, jako v pořadí druhé publikaci edice „Jota Military“, vydávané nakladatelstvím Books s.r.o. Jde tedy o dvojí překlad z ruštiny do angličtiny a z angličtiny do češtiny. Již tato skutečnost nemohla zůstat bez vlivu na celkovou kvalitu publikace. Dochází v ní bohužel k chybám v transkripci jmen, hlavně ruských a maďarských, navíc je patrné, že překladatel nebyl sběhlý ve vojenské terminologii, především v pojmenování a definici zbraňových systémů a velitelsko-štabních pojmů i v oblasti charakteristiky jednotlivých operací.

Český název knihy „Vetřelci“ rovněž nelze považovat za výstižný. Nejenže neodpovídá celkovému charakteru publikace, ale navíc působí příliš beletristicky a povrchnějšího konzumenta spíše odrazuje. Kdyby nebyl na obálce obraz pochodující jednotky sovětských vojsk a skromný, nevýrazný podtitul převzatý z anglického originálu, čtenář by asi nevěděl, o čem kniha vlastně pojednává.

Autory knihy jsou generál Oleg Sarin a plukovník Lev Dvorecký, oba bývalí příslušníci Sovětské armády, přičemž první z nich je bývalým prvním zástupcem šéfredaktora deníku sovětských ozbrojených sil „Krasnaja zvezda“ a vojenským historikem, druhý je ředitelem odboru vojensko-historických a vojensko-ekonomických publikací v americko-ruském knižním vydavatelství Ansco International. Oba tedy byli v bývalé Sovětské armádě příslušníky politického aparátu, a zřejmě nebyli důstojníky velitelsko-operačního směru.

Tento druh převládající erudice autorů se zákonitě projevuje i v obsahu knihy. Dominuje v ní totiž ideově-politické, případně částečně vojensko-ekonomické pojetí projednávané problematiky, a pouze sporadicky hodnocení vojensko-strategické nebo operačně-taktické.

Přes dvojí překlad je v publikaci patrný výrazný rusko-sovětský literární styl, českému čtenáři v minulosti dobře známý, vyznačující se určitým stereotypem, který poněkud snižuje čtivost knihy.

I když je celkové pojetí obsahu knihy historicky a věcně pravdivé a ve velké míře objektivní, přece jen působí na čtenáře jako poněkud násilný přechod z jedné strany na druhou, jako abruptní změny úhlu pohledu na historicky zakotvené skutečnosti. Právě tato změna úhlu je však i hlavním motivem publikace.

Přesto se autoři dopouštějí některých nepřesností. Usilují totiž o vtěsnání násilných akcí bývalého Sovětského svazu do jedné kategorie a nevýrazně dokumentují jejich zvláštnosti. Historické rozpětí knihy je dáno obdobím let 1919 až 1989, přičemž první účastí v zahraničních konfliktech byla až španělská občanská válka v letech 1936 - 1939.

Konflikty v průběhu občanské války 1918 - 1923 však probíhaly v geografickém rozsahu ruské carské říše a dost těžko je lze zařadit do kategorie zahraničních intervencí. V případě Finska a pobaltských států se uvedené teritorium ruské říše ve srovnání se situací před revolucí v roce 1917 dokonce zmenšilo.

Autoři si toho byli zřejmě vědomi, protože konfliktům v době občanské války věnovali pouze několik stránek a šli tak daleko, že pominuli i zahraniční ozbrojené intervence cizích mocností na území Ruska v téže době.

To souvisí i s tvrzením v závěru knihy, že Sovětský svaz byl napaden jen jednou, a to fašistickým Německem v roce 1941, jako by intervence v době občanské války, i když nedosáhly rozmachu regulérního válečného střetnutí, nebyly tímto druhem napadení (pokud se ovšem striktně nedrží toho, že ke vzniku Sovětského svazu došlo až deklarací o jeho vyhlášení 30. 12. 1922).

Na druhé straně autoři velmi dobře vystihli ideový základ všech ozbrojených intervencí bývalého Sovětského svazu, spočívající v myšlence ovlivňování vývoje v různých oblastech světa ve smyslu rozšiřování rozmachu socialistického společenského zřízení a státního dirigismu všude tam, kde se to zdálo být prosaditelné. Rovněž tak správně ukazují, že zde chyběl zásadní předpoklad pro úspěch takové expanze, totiž ekonomická výkonnost sovětského systému, který řešil všechny intervence v zahraničí na úkor vlastních nutných investic, prakticky tím neustále omezoval životní úroveň svého lidu, což se stalo i hlavní příčinou kolapsu celého socialistického společenství v letech 1989 - 1990. V závěru knihy jsou uvedena i některá konkrétní čísla o ceně těchto intervencí, avšak jejich vyjádření v rublech není ani úplné, ani nedává reálnou představu. Jak je známo, tato měna podléhala takovým výkyvům a v minulosti bylo do ní tolik administrativních zásahů, že nemůže být spolehlivým měřítkem, ani reálným hodnotovým ukazatelem.

Ještě jednu skutečnost je v souvislosti s obsahem knihy nutno zdůraznit. Žijeme v době postupného otevírání dosud utajených archivů. Děje se tak jak v Rusku, tak i ve Spojených státech, kde prezident Clinton nedávno nařídil odtajnění dokonce i určité části dokumentace CIA starší 25 let. Přitom na straně Západu nebylo utajení nikdy tak striktní a úplné, jako tomu bylo v Sovětském svazu a u jeho spojenců. Proto jsou některé důležité dokumenty z archivů bývalého Sovětského svazu aktuálnější a částečně i překvapující, i když na druhé straně potvrzují to, co nejen řada odborníků, ale i značná část veřejnosti již dříve tušila nebo předpokládala.

Nové skutečnosti uvedené v publikaci je možné rozdělit do dvou skupin: politicko-diplomatické a vojensko-politické na jedné a vojensko-odborné na straně druhé.

Zkušeného a erudovaného politologa první skupina dokumentů příliš nepřekvapuje, u druhé skupiny především souhrnné zprávy pro ministerstvo obrany z různých oblastí konfliktu nijak nevyvracejí a většinou potvrzují předběžné odhady a informace. To platí především o číselných parametrech jednotlivých operací a o jejich průběhu.

Obsahově je kniha rozdělena do jednotlivých kapitol o různém obsahu a různé vypovídací kvalitě.

Začíná kapitolou o sovětské intervenci v době *španělské občanské války* v letech 1936 - 1939. Kromě již zmíněného základního ideového východiska intervence přibližuje na pozadí průběhu konfliktu kolísající rozsah a intenzitu této intervence. Mimo dosud nepříliš známé číselné údaje o rozsahu vojenské pomoci, kapitola poněkud málo plasticky uvádí skutečnost, že v této době podporovaly - i když nepřímo - španělskou republiku proti generálu Frankovi i demokratické mocnosti, takže bývalý Sovětský svaz s nimi stál v jedné řadě. Druhou skutečností je, že sovětská pomoc se omezovala na dodávky vojenského materiálu a vysílání poradců a instruktorů, kteří se jen sporadicky zúčastňovali bojů, zatímco fašistické Německo a Itálie vysílaly do Španělska celé kompaktní jednotky a svazky. Po celou dobu občanské války ve Španělsku bojovalo nebo pracovalo asi dva tisíce sovětských občanů, jejich počet v kteroukoli dobu však nepřesahoval 600 až 800 osob. S autory lze souhlasit v tom, že tento konflikt byl zkušebním polygonem zbraní a bojové techniky intervenujících stran.

Kapitola o *sovětské agresi proti Finsku* v letech 1939 - 1940 mnoho nového nepřináší. Šlo o otevřenou agresi, odsouzenou Společností národů a následovanou vyloučením Sovětského svazu z této organizace. Její cíle byly hlavně vojensko-strategického charakteru. Sovětské ztráty byly 72 408 mrtvých, 186 129 raněných 17 520 pohřešovaných a 5489 válečných zajatců. Osud těchto zajatců byl zvlášť tragický. Po repatriaci pochodovali ulicemi Leningradu a lidé na ně házeli květiny. Pak byli odděleni od „vítězů“ a všichni popraveni. Přínosem kapitoly je, že uvádí na pravou míru její kamufláž v době sovětské dominance.

Čistě politicko-strategický charakter má kapitola, pojednávající o *sovětsko-německém paktu* z roku 1939. Především tajné doložky rozdělení Polska a volné ruce pro okupaci baltských států, jsou již široké veřejnosti známy. Je ovšem také pravda, že podobné tajné dohody nejsou v diplomacii ničím mimořádným a vyskytovaly se v historii velmi často, dokonce i v nedokumentované formě. Poněkud méně věrohodně však vyznívá tvrzení že Sovětský svaz připravoval agresi proti Německu v době, kdy Sovětská armáda byla oslabena rozsáhlými čistkami a svou údernou silou, ekonomickým zázemím a technickou vybaveností značně pokulhávala za armádou fašistického Německa, která byla na vrcholu válečné výkonnosti a odhodlanosti. Takové úmysly mohly být zvažovány pouze v daleké perspektivě.

Korejská válka, její příčiny, průběh a ukončení je popisováno vcelku reálně a publikace přináší i řadu věcných údajů o rozsahu a metodách vojenské pomoci jak Sovětského svazu severní Koreji, tak i USA její jižní části. Zde se letci obou intervenujících stran (zasazený sovětský letecký sbor měl 26 tisíc příslušníků, počet jeho letounů se pohyboval mezi 170 a 240) dostali poprvé i do přímého vojenského dotyku.

Pro mnohé čtenáře však bude překvapující, že při jednání o konfliktu v Radě bezpečnosti OSN Světský svaz nepoužil práva veta, ale jeho představitelé ze zasedání prostě odešli a umožnili tak USA a jejich spojencům vést válku pod hlavičkou OSN.

Vietnamu je právem věnována jedna z nejobsáhlejších kapitol. Šlo o největší zástupný konflikt, v němž USA a jejich spojenci utrpěli porážku. Tato realita je v knize pouze rozpačitě naznačována a zdá se, že je poplatná době. Jinak je zde řada konkrétních číselných údajů o sovětské vojenské pomoci a platí to, co bylo řečeno o Španělsku, že totiž nešlo o kompaktní jednotky a svazky, nýbrž jen o poradce a instruktory doprovázené masivními dodávkami vojenského materiálu (ve funkci vojenských poradců se boji ve Vietnamu zúčastnilo více než 15 tisíc vojáků). Kladem kapitoly je posloupný popis historického vývoje ve Vietnamu od japonské okupace, až po sjednocení pod komunistickou vládou.

Co Sovětský svaz svou účastí ve vietnamské válce získal? Někdo tvrdí, že to byl dobrý zkušební terén, kde se vyzkoušely zbraně a kde sovětské vojsko vyzrálo. Ale získal tam Sovětský svaz přítele? Evidentně ne.

Vývoj na *Blízkém východě* je projednáván především pod zorným úhlem arabsko-izraelského konfliktu. To dává celé stati silný vojensko-strategický charakter, i když nejde opomenout ani celkový stručný popis politicko-historického vývoje. Pokud jde nově publikované archivní dokumenty, ilustrují a vcelku vhodně dokládají obecně známý průběh řady ozbrojených střetnutí v této oblasti. Některé z nich mají i memoárový charakter.

Snahu o prosazení sovětského vlivu v *Africe* dokládají pouze dvě epizody - somálská a etiopská v sedmdesátých letech (kde se sovětské vojenské poradce ocitli v podivné a nebezpečné situaci: ve skutečnosti bojovali na obou stranách). Války skončily pro Sovětský svaz neúspěchem a vynaložené miliardy znamenaly jen oslabení ekonomické efektivity jak Sovětského svazu, tak i dalších socialistických států, především bývalé NDR a Československa.

S tímto závěrem je možno bezvýhradně souhlasit. Etiopské a somálské dluhy zřejmě nikdy nebudou splaceny. Čtenář se však v této kapitole nedoví nic o nevojenských intervencích a politických tlacích na Ugandu, Kenii a Tanzanii, které byly již v šedesátých letech po dosažení samostatnosti těchto států velmi výrazné, vyžadovaly značných nákladů a byl posléze paralyzován silnější ekonomikou a historickým vlivem západních států. Rovněž tak chybí zevrubnější posouzení války v Angole, která byla zástupným konfliktem „par excellence“, a to včetně vojenské intervence Kuby.

O to více pozornosti je však věnováno *karibské krizi* v roce 1962, kdy svět stál na prahu globálního konfliktu. I zde platí, že zatímco politická část dějin je obecně známa, její vojenská dimenze byla v průběhu minulých let publikována velice skoupě. Proto je zde nejcennější právě podrobnější popis sovětských strategických aktivit na Kubě, včetně jejich vojensko-strategických a vojensko-technických aspektů, hlavně pokud jde o složení a vybavení sovětských vojsk (celkový počet sovětských vojáků na Kubě byl asi 44 tisíc), jejich úkoly a výzbroj, jakož i metody utajení.

Zato kapitola o maďarských událostech v roce 1956 a o *okupaci Československa* o dvanáct let později je nejošizenější částí publikace. Jejich podání, hlavně v případě Československa, je tak plytké, že redakce musela opatřit text poznámkou pod čarou uvádějící, že jak popis dějin ČSR v letech 1918 - 1948, tak i události roku 1968 je velmi zjednodušený a nepřesný. Ani dokumentace uvedená v textu v podstatě nic nového nepřináší. Autoři nevěnovali pozornost ani rozdílu mezi oběma intervencemi v tom smyslu, že zatímco intervence v Maďarsku se setkala s ozbrojeným odporem, byla okupace Československa provedena bez odporu.

Přitom je zde jen v náznaku zmíněna skutečnost, že v průběhu obou intervencí Západ dodržoval dohodu z Jalty, mocensky nezasáhl, a nepřímě považoval obě akce za vnitřní záležitost Varšavské smlouvy, i když je samozřejmě politicky a diplomaticky plně využil a v důsledku toho napomohl kolapsu tohoto uskupení. Rovněž chybí hodnocení vojensko-strategických aspektů obou intervencí z hlediska pojetí tehdejšího sovětského vojenského velení.

Jako nejvýraznější se jeví ta část publikace, zabývající se sovětskou *intervencí v Afghánistánu*. Potvrzuje skutečnost, že Afghánistán byl sovětským Vietnamem a odpovídající název nese i celá kapitola nazvaná „Afghánský syndrom“. Ze všech kapitol je tato z vojenského hlediska nejcennější a nejpřesnější, patrně i pro její relativní historickou blízkost. Zde čtenář najde i poznatky o taktice bojů a účinnosti některých zbraňových systémů a o celkové vojenské bezvýhlednosti podobných intervencí, což může být cenné i pro současnou dobu. Když například dorazila do Afghánistánu 40. armáda, tvořily ji v zásadě obrněné jednotky vhodné pro operace v ruských stepích nebo v nížinách středního Německa. Zde ale byla potřeba lehkých mobilních formací, ne těžkých tankových jednotek. Těžká technika byla proto vrácena zpátky a nahrazena bojovými vozidly pěchoty a lehkými průzkumnými vozidly.

Z historického hlediska je cenný popis vývoje sovětsko, případně rusko-afghánských vztahů prakticky za poslední dvě století. Tento vývoj, který v mnohém ozřejmuje i aktuální události, je rozhodně většinou čtenářů buď málo, nebo úplně neznámý, a v dosavadní publikační činnosti je téměř nefrekventovaný.

V historii Sovětského svazu byla afghánská válka posledním v řadě zahraničních vojenských dobrodružství. Snad měla jeden pozitivní rys, jak píše autoři, že bez této války by nebylo ani perestrojky, ani glasnosti.

Publikace je uzavřena kapitolou o *vývozu zbraní* jako výbušného činitele mezinárodní situace. Jejím největším přínosem je doložené konstatování, že vývoz zbraní ze Sovětského svazu byl určován hlavně ideologickými hledisky, daleko méně ekonomickými.

Znamenalo to dvojí ztrátu. Zbraně nepřinášely žádoucí ekonomický efekt a byly dodávány do zemí, které nebyly solventní a neplatily svoje dluhy. Byl to tedy vývoz na úkor životní úrovně sovětského lidu a ve prospěch megalomanských představ sovětských vůdců. Bohužel se na tom v mnoha případech podílelo i Československo, i když opatrněji a v daleko menším měřítku.

Při celkovém hodnocení knihy se nelze vyhnout určitým rozporným závěrům. Mezi kladné stránky je třeba zahrnout její celkové zaměření, přispívající k nápravě pokřivených názorů na události minulé doby, i když v některých případech působí tato snaha trochu násilně.

Pro zasvěceného čtenáře však publikace nepřináší příliš mnoho nových poznatků a je zřejmě určena méně pro politology a vojenské odborníky než pro širší veřejnost. Jde v podstatě o pokus poněkud uspěchaného hodnocení historie, které by mohlo dozrát až za určitou dobu. Přináší však i značné množství věcných údajů a argumentů, které vhodně doplňují poznatky o této citlivé kategorii mezinárodních vztahů. Je možno doporučit ji jako doplňkový zdroj informací pro studium uvedeně problematiky i pro prohloubení znalostí zájemců o vojenské aspekty situace uplynulých padesáti let. V tom smyslu není její nepřehledný a poutavý styl ani některé odborně terminologické nedostatky žádnou překážkou.

Ing. Milan Štembera